

gen naturligt nok til at følge renholdningsselskabets udvikling. Fremstillingen er let læselig, og at de seneste års udvikling står lidt uklart, kan næppe bebrejdes forfatteren. Af og til kunne man have ønsket et teknisk udtryk forklaret for de uindviede i forureningsbekæmpelsens terminologi.

Resultatet er blevet en nydelig publikation, typografien er i orden og en bred margen giver plads for kortfattede, men oplysende noter. Der bringes et omfattende illustrationsmateriale, ofte velvalgt som billedet s. 48, der virkelig giver et indtryk af de dybe rendestene i fortidens gader, der så hyppigt bliver omtalt, men sjældent vist så tydeligt som på dette billede af Amagertorv i 1860'erne. Man kan så undre sig over, at der tilsyneladende er ofret så lidt omhu på billedteksterne. I hvilken forstand er befolkningen i Valby og Sydhavnskvarteret »hårdtprøvet«, som det hedder på s. 167, og hvorfor må vi ikke få skraldemand og vogn på s. 109 daterede? En anden billedtekst på s. 127 antyder ganske vist, at de er fra 1920'erne. I teksten under billedet af Langebro fra århundredets begyndelse på s. 91 omtales et særligt »latrintog« – men billedet viser almindelige godsvogne. På s. 100 præsenteres derimod dette særlige tog – blandt banens folk kaldet »Kongetoget«. Og endelig – er det ladegårdslemmer eller almindelige gadefejere, der rykker ud på s. 103? Teksten på de tilhørende sider kunne tyde på det første.

Claus Bjørn

INGER MARGRETHE RASTAD: KONGELIG FÆSTEBONDE I GANLØSE 1670–1800. *Eget forlag 1973. 135 s., ill., kr. 40.*

Landsbyen Ganløse på grænsen mellem det gamle Københavns og Frederiksborg amt var i perioden frem til selvejet slog igennem i slutningen af 18. århundrede som det meste af Nordsjælland fæste- (eller rytter-)gods under kronen. Vel netop derfor er der bevaret tilstrækkeligt med jordebøger o. l. til at udviklingen kan følges nogenlunde kontinuerligt i de 130 år, Inger Margrethe Rastad behandler i sin bog om Ganløse. Forfatteren – ejer af en af byens gårde – har iflg. forordet ønsket at fortælle »den danske bondes historie« set med bondens øjne, og i den hensigt er der indsamlet og bearbejdet et meget stort materiale fra rigsarkivet, landsarkivet for Sjælland og matrikelarkivet.

Byens størrelse og afgiftsforhold følges gennem regimentsjordebøgerne tilbage til 1670'erne. Dengang var der 20 gårde i byen, hvoraf 7 var udlagt til rytterhold. Beboerne af disse gårde var som landets øvrige rytterbønder fritaget for de normale fæsteafgifter, mod til gengæld at bekoste udrustning, kost og logi til en rytter. Man følger gårdenes afgifter, kreaturholdets størrelse og i særlig grad bygningernes tilstand til ca. 1720. Ved den tid konstateres en vis fremgang i forhold til slutningen af det forrige århundrede, hvor fattigdommen øgedes ved følgerne af krige, utallige ekstraskatter og det krævende rytteri, man måtte huse. At dette sidste har været en medvirkende årsag til fattigdommen, hersker der ikke tvivl om, men mon ikke rytteriet her i lidt for høj grad er blevet syndebuk?

I årene op til 1720 blev rytterdistrikterne omlagt, og rytterne skulle ikke mere være indkvarteret hos bønderne. Det hele ser lidt lysere ud, men stadigvæk betegnes dog halvdelen af byens gårde som brøstfældige.

Interessant er redegørelsen for markstrukturen i perioden før udskiftningen. Ganløse bestod oprindelig af 10 bol, og det påvises, hvorledes dette bolskifte kan genfindes i den rækkefølge, hvori de enkelte gårdes agre var placeret i forhold til hinanden.

Fremstillingen er præget af, at kilderne er mere fåtallige i perioden ca. 1720–1767. Dette »tomrum« søges udfyldt ved nogle bemærkninger om hoveriets byrde i almindelighed, men man savner konkrete oplysninger om omfanget af det hoveri, Ganløse-bønderne havde at udføre. Det nævnes, at kronbønderne på disse kanter var tyngt af vejarbejder, befæstningsarbejde o. l.; hvad man derimod ikke får at vide er, om de tillige havde avlingshoveri og i givet fald i hvilket omfang. Uden denne viden om den enkeltes hoveri, kan den samlede hoveri-byrde faktisk ikke bedømmes, og i hvert fald går det ikke an som her at gøre det på grundlag af Struensees 1771-forordning, som kun få steder nåede at blive ført ud i livet. I øvrigt er forordningen fejlciteret; det højst tilladelige hoveri for en gård på 8 tdr. hartkorn var ikke 64 spanddage og 128 gangdage, men kun 53 spanddage og 107 gangdage.

I forbindelse med overgangen til »selveje« (arvefæste) for flertallet af byens bønder i 1767 kunne man have ønsket en omtale af denne periodes øvrige ryttergodssalg, hvorigennem begivenheden i Ganløse bedre kunne vurderes. Lige straks betød selvejet imidlertid ikke væsentlige ændringer for bønderne, for såvel de årlige afgifter som hoveriet skulle være som hidtil.

Næsten $\frac{2}{3}$ af bogen er helliget udskiftningen og udflytningen, som for Ganløses vedkommende fandt sted fra slutningen af 1770'erne. Kilderne hertil er først og fremmest sjællandske landvæsenskontoers journaler med tilhørende sager samt Frederiksborg amtstues korrespondancesager. Alt sammen godt og grundigt præsenteret, selv om det nok havde været lidt lettere for læseren at se kernen i problemerne, hvis citaterne var begrænset lidt. Tidens sprog var jo svulstigt og undertiden camouflerende! Udskiftningen i Ganløse blev dels præget af den omstændighed, at byen lå ubekvemt i det ene hjørne af marken og dels af, at flertallet var selvejere med deraf følgende større ret til at modsætte sig udskiftningsplanerne. Det sidste kom til at betyde, at udskiftningen (og udflytningen) foregik i flere omgange.

I 1779 blev jorden takseret, og det blev bestemt, at de bønder, der endnu var fæstere skulle flytte ud på overdrevet. Det skete ikke uden modvilje, og resultatet blev da også ynkeligt ude på de magre jorder. Snart viste det sig også, at man havde flyttet for få gårde ud på markerne, idet de »gamle« gårdes lodder blev alt for langstrakte.

I rentekammeret og amtet havde man nok været indstillet på at navnlig udflytternes situation kunne blive vanskelig. Som et plaster på såret gav man her som andre steder forskellig hjælp og henstand, men der skulle gå mange år før tilstanden ved disse gårde blev acceptabel.

Forfatteren forsøger at tegne et billede af nogle af de bønder, som måtte lægge ryg til de mange påbud ovenfra. Ofte fører det, som i forbindelse med omtalen af de tidlige udskiftningsplaner, til interessante vurderinger af bøndernes holdning til alt det nye, man ville have dem til at interessere sig for, men undertiden føres man for langt ud i det subjektive.

Den almindelig økonomiske fremgang i landbruget omkring 1800 sætter også sit præg på Ganløse. De sidste fæstere får deres gårde i arvefæste, og som kronen på værket smykkes flere af gårdene med fornemt klingende navne (– et eksempel herpå er forfatterens gård, Rastad, opkaldt efter byen Rastatt, stedet for den tysk-franske kongres 1797–99!).

Bogen er gennemillustreret. Ofte på en måde, så der er dobbelt dokumentation: dels gode, præcise henvisninger til de anvendte arkivalier, og dels fotografier af typiske opslag i disse. Det er fint pædagogisk tilrettelagt. På tilsvarende måde er udskiftningens problemer klargjort ved flere overskuelige kort (f. eks. s. 32–33 og s. 93). Endelig er der de talrige og gennemgående gode fotografier af byens velbevarede ejendomme og smukke natur.

Inger Margrethe Rastads mindesmærke over sin by og dens forhenværende beboere er ikke upartisk historieskrivning – gør vel næppe heller krav på at være det. Konklusionerne er ikke sjældent lidt forhastede, og de enkeltstående sætninger, som skal danne den historiske ramme, er for knappe. Bogen skal ikke læses med kildekritikkens skarpe blik, men med et vågent øje for forfatterens varme engagement i sit emne og den indlevelsessevne, som mange steder kommer frem. Også på den måde er bogen smuk.

Margit Mogensen

ROAR SKOVMAND (RED.): JÆGERSPRIS SLOT OG KONG FREDERIK DEN SYVENDES STIFTELSE. *Udgivet af Kong Frederik den Syvendes Stiftelse paa Jægerspris, 1974, 473 s., ill., indb. kr. 220.*

Dette statelige, smukt udstyrede og rigt illustrerede værk udkom i hundredåret for oprettelsen af den kendte stiftelse, der også i nutidens bevidsthed er knyttet til grevinde Danners navn. En række fonds og institutioner har støttet udgivelsen. Professor Roar Skovmand (medlem af bestyrelsen siden 1963) starter velmotiveret med afhandlingen »Grevinde Danner i aktstykkernes og historikernes lys«. Titlen antyder en vis uoverensstemmelse mellem, hvad kilderne oplyser om Louise Christine Rasmussen, der blev Frederik VII's hustru, og hvad historikerne har fortalt om hende. Skovmand giver en kort og klar oversigt over de mest fremtrædende historieskriveres syn på den omstridte kvinde, engang et lille balletbarn som Johanne Luise Heiberg, men fra 1850 til sin død 1874 lensgrevinde Danner (taktfuldt forties hendes alder, men hun var lidt yngre end den store skuespillerinde). Med rette lægger Skovmand mere vægt på grevindens dagbogoptegnelser og rejsebrevne m. m. end på politikernes udsagn. Det mest nuancerede billede af den usædvanlige kvindepersonelighed har teaterhisto-